

СЛУЧАЈ ГЕНЕРАЛА НЕДИЋА

ЧИЊЕНИЦАМА ДО СУДА ИСТОРИЈЕ

ПИШЕ др Бојан ДИМИТРИЈЕВИЋ

У српској јавности поново су оживели стереотипни погледи на владу генерала Недића и њега самог. Настали углавном у журнализму, понекад и у политици, појачани су коментарима или тумачењима наших колега, који у својим библиографијама немају нити један једини научни рад из историје Србије у Другом светском рату. Раније оптужбе идеолошких историчара и јавности за „колаборацију” појачане су и оптужбама за „фашизам”, идејном утицају на данашњу „екстремну десницу”, па чак и за учешће у холокаусту у нашој земљи. Често је језик осуда ближи стаљинистичкој ратној пропаганди, него језику чињеница. Стога се о генералу Недићу и његовој влади често не расправља већ оптужује.

Комунистичка историографија у Србији до краја осамдесетих година прошлог века често је симплификовала околности у којима је створена Владе генерала Недића, крајем лета 1941. године. Још горе, неколико истраживача који су се посебно бавили „квислинзима“ у Србији ни једном једином реченицом не спомиње катастрофално стање у коме се окупирана земља налазила у другој половини те године – разрушен Београд, хиљаде жртава бомбардовања, распад сваке организоване југословенске власти од врха до локалне средине, почетак доласка реке избеглица из других крајева ван Србије, више од 300.000 заробљеника, највише Срба, који су тих дана сабирани и одвођени у Рајх. Они, такође, не спомињу очигледну жељу немачких власти да се не баве домаћим проблемима становништва, већ искључиво оним што је битно за функционисање њихове војне машинерије.

Устанак у Србији

Стварајући буну у Србији после немачког напада на СССР 22. јуна 1941, југословенски комунисти надали су се да ће одвући део снага Вермахта са совјетског ратишта. Поред српске жандармерије, и немачке снаге постале су мета комунистичких устаника. Приметно је да су Немци одмах примењивали изузетно драстичне мере одмазди за такве нападе. Немачке репресалије над становништвом у Србији почеле су истовремено с првим партизанским нападима на немачке војнике.

Једна од најкарактеристичнијих одмазди уследила је 14. августа, после напада на возило 64. резервног полицијског батаљона, на друму ка Шапцу код села Скела. И поред страховите одмазде у Скели, нови напади учинили су да немачко војно вођство донесе још једну одлуку – 17. августа, у Београду на Теразијама, обешена су петорица Срба, као упозорење становништву престонице и целе Србије. И ранија историографија не објашњава зашто је дошло до тог драматичног догађаја, већ наводи сам догађај. Тај безбедносни проблем и нарастање комунистичке акције, која се није обазирала на цену у људским животима, довео је до пада Савета комесара као специфичне локалне институције настале у првим данима окупације.

Сасвим је сигурно да су поменути догађаји утицали на део преостале српско-београдске интелектуалне елите да утичу на генерала Недића да се прихвати незахвалне дужности председника Владе под окупацијом. Међу њима, можда и најгласнији, био је и Александар Белић, председник Српске краљевске академије. Све је то касније заборављено. Недић ту дужност није желео, али је прихватио силом прилика и околности. Нико од угледних и водећих личности српског друштвеног и политичког живота није желео да се прихвати тог незахвалног места.

Околности у којима је створена влада генерала Недића често су у српској историографији у комунистичком периоду веома поједностављиване. Као и код стварања Савета комесара, тумачено је као да се радило о стварању мирнодопске владе. У том маниру, више су се фокусирали

на преговоре немачких представника са генералом Недићем око њеног стварања, него на катастрофалну ситуацију у Србији изазвану комунистичким акцијама и немачким репресалијама.

Да ли је генерал Недић тим чином постао колаборациониста? Колаборација у Србији јесте најтежи и најтрагичнији пример колаборације из нужде. Основна карактеристика те колаборације јесте да се појављује као безусловна потреба да се спасе народ од уништења.

Немачка одмазда

Да би се разумела деликатна ситуација у којој је функционисала Српска влада генерала Недића и њене оружане снаге, важно је знати чињенице о немачким војним активностима на сламању устанка као и о репресалијама којима су се у Србији послужили ради пацификовања устаничких делатности. Без објашњења тих околности, није могуће реално сагледати стање у Србији у јесен 1941. године и потоње последице. На састанку код др Турнера, 17. септембра, Недићу је саопштена одлука немачке Врховне команде, коју је потписао фелдмаршал Кајтел. Њом су дата упутства војном заповеднику у Србији о оштријим мерама против становништва, ради сламања устанка у Србији. Тако је уведена је квота 100 или 50 стрељаних Срба за једног убијеног односно једног рањеног немачког војника.

Такве мере показале су се као успешне у сламању устанка и одвраћању становништва од помагања устаника, партизана највише. Примењујући прописане квоте, казна експедиција завела је у црно подручје западне Србије крајем септембра 1941. године. Одмазде и даља ескалација устанка биле су повод да 12. октобра 1941. генерал Недић одржи драматичан говор „у последњој секунди, последњег часа, дођи к себи, заблудели српски роде“.

У Краљеву, које је било под војночетничко-партизанском опсадом, истовремено с нападима устаника на град и немачким губицима, у периоду од 14. до 22. октобра, као мера одмазде стрељани су грађани. Према немачком извештају, до 18. октобра 717. дивизија стрељала је, 1.736 мушкараца и 19 жена.

У заједничком нападу војночетничких и партизанских снага на немачку колону код места Љуљаци, на друму према Крагујевцу, страдало је 10, а рањено 26 немачких војника. По пробијању колоне до Крагујевца, немачке војне власти одлучиле су да се за претрпљене губитке у људству изврши одмазда према установљеном разреду 1 : 100 и 1 : 50. Увече, 18. октобра, ухапшени су сви комунисти и Јевреји у Крагујевцу, према раније састављеним списковима, али их је било свега око 70, недовољно за одмазду. Потом је 19. октобра масовно похапшено мушко становништво од 16 до 60 година старости. Пошто ни то није било довољно, Немци су из школа изводили читаве разреде заједно са наставницима. Убијено је више од 2.300 Крагујевчана.

Са становишта разумевања ратних прилика, интересантно је да се у Влади, у Београду, о тим драматичним догађајима није ништа знало, јер су све телефонске везе биле у прекиду. Било је једино познато да су немачке трупе

биле нападнуте и да имају губитке. Када је стигла вест, Недић (и Љотић) похитали су код виших немачких званичника у Србији, па и шефа немачког Управног штаба др Турнера. Он им је показао фотографије измасакрираних немачких војника на разбојишту код Љуљака, што је додатно учврстило Немце да спроведу одмазду. Недић је очајан понудио и своју и оставку Владе, али то није помогло. Немци су били неумољиви. Недић и Влада су тек 22. октобра добили потпуну информацију: пуковник Бошко Павловић, који је у име Владе отишао немачким авионом до Крагујевца да установи шта се тамо дешава, донео је спискове око 2.300 стрељаних талаца, које је добио од немачког команданта мајора Кенига. Сазнавши за трагедију, Недић је сазвао најближе сараднике и рекао им да не види више сврху опстанка Владе у тако беспомоћној ситуацији.

Устанак и потоње немачке репресалије кључне су за разумевање формирања Владе генерала Недића, њене поступке и „идеологију“, али и за сукоб међу устаницима, који ће се развити у вишеструки грађански рат под окупацијом.

Оружане снаге српске владе

Пред ступање на дужност председника Владе, Недић је прецизирао део својих захтева Немцима, од којих су поједини и прихваћени. Немачки војни командант у Србији генерал Данкелман дао је сагласност за услове прихватања формирања Владе. Међу њима и формирање српских оружаних одреда.

Циљ оснивања владиних оружаних и добровољачких одреда у септембру 1941. године био је враћање реда и мира у Србији. Да није било устанка који је водио у такво стање, оружани или добровољачки одреди тешко да би били формиран. Добровољачки су формиран на бази омладине предратне странке Збор, али нису били страначка војска. Представљали су оружане формације Недићеве Српске владе и служили искључиво у њене сврхе. О томе сведочи и чињеница да такве снаге нису биле образоване по доласку окупатора с којим се могла пронаћи извесна идеолошка блискост, већ када је опстанак Србије у којој је пламтео устанак угрозио њено постојање.

Делатност снага Недићеве војске била је искључиво у унутрашње сврхе, никако због спољнополитичких циљева. Снаге нису учествовале, рецимо, на Источном фронту, што је био манир с неким сличним снагама из југоисточне Европе, нити било где ван Србије до октобра 1944. године. И касније, после повлачења тих снага из Србије, оне у борбеном смислу нису напуштале југословенски простор.

Однос с генералом Михаиловићем

По образовању Владе, Недић је дао налог шефу Кабинета да ступи у везу с Михаиловићевом организацијом. Сматрао је да је за опстанак српског народа неопходно да се Михаиловић, са свим својим одредима, одмах пребаци на територију Босне и Херцеговине и организује борбу против усташког терора и тако пружи заштиту српском живљу. Тамо је требало да организује српски национални

елемент, у оквиру својих војних формација, и створи моћну основу за општу акцију када за њу дође моменат. Жалећи се касније због Михаиловићевог ћутања на такве предлоге, генерал Недић указао је на његову околину (пре свега Драгишу Васића) која га је „притискала“ да тај предлог одбаци. Такође, и Михаиловићев бес на њега што га је пре рата, као пуковника, казнио с тридесет дана притвора. Чини се да је тад учињена судбоносна грешка, којом је комунистима дат замаха да створе главну базу на подручју српских крајева ван Србије.

И поред јаке и оштре критике упућиване преко радија и штампе, остаје чињеница да су и Недић и Љотић покушавали да уреде однос са Михаиловићем, као и да о се сложе о признавању Михаиловићевог првенства после завршеног рата. О томе има више различитих података. Према писању скоро свих савременика Недићеве власти, током окупације и Недић и Љотић покушавали су да организују састанак са ђенералом Михаиловићем. Хтели су да му презентирају своје ставове о развоју догађаја, посебно о идеји да створе заједнички фронт према комунистима. Ипак, до смиривања сукоба и до договора никада није дошло, пре свега стриктним Михаиловићевим одбијањем или ћутањем на све иницијативе које су долазиле из Београда.

Недић и немачки званичници

Различити немачки војни или политички функционери имали су различит однос према окупираној Србији, а и према Недићу. Посебно треба поменути двојицу немачких „дужносника“ генерала Мајснера и Нојбахера, као карактеристичне крајње половине немачког односа према Недићу.

Наиме, наређењем Фирера од 22. јануара 1942, на територији Србије постављен је командант СС и полиције генерал-лајтнант Аугуст Мајснер. Он се поставио као „паралелни орган“ немачком војном команданту. Мајснеру су били потчињени командант полиције, службе безбедности и вођа немачке народносне групе у Србији. За разумевање је посебно значајна чињеница да је тај високи чиновник немачке полиције добио право надзора и наређивања српским властима и полицији. Он је на сваки начин желео да остави генерала Недића без оружане силе. Радио је све како би уништио српске снаге. Генерал Мајснер је 1942. године од Љотића тражио да се из састава Српског добровољачког корпуса пошаље једна јединица на Источни фронт и тако симболично манифестује српска борба против комунизма. Љотић је објаснио да је свестан опасности која долази од Совјета, али је одбио да подржи такву идеју. Истоветно је реаговао и генерал Недић, који је одбацио Мајснерову идеју да се било који војник из Србије на Источном фронту бори против Совјета.

С друге стране, ради разраде новог приступа према Југоистоку Европе, за специјалног опуномоћеника Министарства иностраних послова за Југоисток 24. августа 1943. именован је Херман Нојбахер. Његов основни задатак био је да окупи разнородне и међусобне супротстављене војне

и политичке антикомунистичке снаге ради формирања снажног фронта под немачком командом. Нојбахер је успео само да ублажи политику репресалија. Укинуо је сурову формулу за репресалије 100 за 1 погинулог и 50 за 1 рањеног немачког војника. Број стрељаних за одмазду није више био прецизиран. Тако су масовна стрељања талаца после децембра 1943. године постала реткост.

Недићу је требало много такта и мудрости да се избори с немачким факторима у Србији, који су често имали различите погледе на исход рата, и другачију политичку или војну позадину. Критичари Недића на све то гледају униsono и оптужују га да је „прихватио фашизам“.

Прихват српских избеглица

Никако се не може рећи да је Влада генерала Недића прихватила нацистичку идеологију, али је сасвим сигурно да је под немачким диктатом и цензуром прихватила основе немачке пропаганде у односу на светске догађаје. У унутрашњем контексту, антикомунизам, антибољшевизам, антисовејтизам, критика западних демократија биле су основне идеолошке тачке Српске владе. Раскид с југословенском политичком праксом и идеологијом такође је једна од карактеристика Недићеве владе и њеног функционисања од 1941. до 1944. године. То се видело делимично и у

њеним оружаним одредима. Највише у симболици и униформама Недићеве војске. С друге стране, оружане снаге Недићеве владе понашале су се у војним односима у складу с предратним војним правилима. Задржане су све конвенционалне форме војног речника, преписке, титулирања и све друго што је карактерисало војску Краљевине Југославије.

Недићева влада организовала је прихват и правилан распоред српских избеглица из НДХ, с Косова, Метохије, јужне Србије. Такође, Словенаца које су немачке власти прогнале из окупираних делова Дравске бановине. Тачне бројке постоје, али укратко – реч је о више стотина хиљада Срба и десетина хиљада Словенаца. После рата, српског комесара за избеглице Тому Максимовића ухапсиле су и осудиле нове, комунистичке власти.

Трупе Српске владе распоређене на Дрини посебно су ангажоване у прихвату избеглица с босанске стране у пролеће 1942. године, када је кренула офанзива снага НДХ на четничко-партизанску територију у Источној Босни. Офанзива је због злочина изазвала масовно бекство српског становништва према „Недићевој“ Србији. То се врло често заборавља у узаврелим данашњим дискусијама.

Оптужбе за учешће у холокаусту

Ранија историографија утемељила је мишљење да су се снаге Недићеве владе „свирепо“ обрачунавале са комунистима и њиховим присталицама. Како није идентификован ни један већи злочин у борбама у Србији, сугерисано је да су основна злодела те војске била везана за логоре, пре свега Бањички и Завод за преваспитавање у Смедеревској Паланци.

Бањички логор, у ранијој касарни 18. пешадијског пука, данашњој Војној академији, био је по својој организацији логор-затвор. Служио је за прихватање заточеника које је хапсила српска или немачка полиција. У првом реду, логор је био резервоар талаца из Србије за стрељање по потреби, када се одмаздама одговарало на поједине устаничке акције. Имао је двојну немачко-српску управу, али је команда била немачка. Уосталом, као и идеја о формирању, која је била донета у оквиру немачке команде Београда и државне тајне полиције (Гестапо), а формализовао је Штаб немачког војног заповедника за Србију 22. јуна 1941. године.

Логор у Смедеревској Паланци није био део бањичког логора нити било ког другог система осим просветног. Кроз Завод је прошло око 1.200 омладинаца, од 15 до 25 година, али је тешко установити каква је реална корист била од њиховог рада, осим по чињеници да је највећи број њих имао прилику да избегне стрељање јер су били комунистички симпатизери или чланови талачких група. Део питомаца приступио је националним снагама, и то је можда и највиљивији ратни успех те институције.

Део аналитичара из невладиног сектора, понеки млађи историчари-левичари па и књижевници, стављају на терет Недићу учешће у холокаусту, што није тачно. То је опасна тенденција да се и српском народу, који је бројем жртава стао на треће место у савезничкој коалицији, припише одговорност за холокауст.

Логори у Србији (Бањица и Сајмиште, иако формално у НДХ) били су у структури вишег вође СС и полиције, односно његовог команданта полиције безбедности и службе безбедности Трећег рајха. Јеврејско питање у Србији било је потпуно под немачком структуром, и на одлуке и догађаје о томе нису имали утицај ни немачки војноуправни органи у Србији, а камоли Српска влада и њене оружане снаге или полиција.

Иако је у више историографских радова утврђено да снаге безбедности Недићеве Србије нису учествовале у прогону или ликвидацији јеврејског становништва у Срби-

ји, у појединим радовима средином деведесетих година „лансиране“ су оптужбе за учешће Недићевих државних органа и оружаних формација у холокаусту. На то је утицала негативна медијска слика о Србима током рата у Југославији 1991–1995. године, коју су поједини публицисти пренели у раније догађаје. Најкарактеристичнија је књига извесног (мада очигледно утицајног) лекара Филипа Ј. Кое-на „Тајни рат Србије“, у којој је оптужио Србе као „активне колаборанте у уништавању Жидова“, посебно снаге Српског добровољачког корпуса, које је на потпуно искривљеним или лажним чињеницама оптужио да су били „поуздан савезник Гестапоа у уништавању Жидова“.

Како је јеврејско питање од почетка окупације било искључиво у надлежности немачких органа, „Недићеве органи власти нити су могли, нити су смели да се на било који начин мешају“, констатује историчар Милан Кољанин. Генерал Недић је током лета 1942. године указао највишим немачким органима у Србији, које је водио генерал Бадер, односно нешто касније генерал Лер као нови командант Југоистока, на мучно расположење становништва у Београду, због постојања логора на другој страни Саве, одакле су се чули крици и вапаји заточеника.

Одлука о ликвидацији Јевреја у Србији донета је у Берлину, почетком 1942. године, пре свега на захтеве немач-

ких војноуправних органа из Србије, којима је јеврејски логор Земун био оптерећење због много разлога – више хиљада лица, налазио се на територији НДХ, снабдевање и плаћање из Србије, обезбеђивала га је Полиција поретка, а логором су управљале службе безбедности. Војне окупационе власти тражиле су депортовање тих лица, али је у Берлину донета одлука да се сви ликвидирају у Србији. То је коинцидирало с почетком масовног и систематског спровођења коначног решења јеврејског питања у Европи. Ликвидацију око 6.000 јеврејских заточеника логора Сајмиште извела је у пролеће 1942. године посебна наменска

јединица СС (Зондеркомандо СС), коришћењем камиона гасне коморе. Угушене логораше сахранили су у Јајинцима затвореници српске националности, који су стрељани после завршетка „операције“. Место упока обезбеђивао је немачки 64. полицијски батаљон.

Без милости за Недића

Појава Совјетске армије унутар граница Недићеве Србије крајем септембра 1944. године била је сигнал за немачке команданте да се улази у нову, знатно драматичнију фазу борбе. Немачка команда Југоистока саопштила је 1. октобра 1944. генералу Недићу да престају функције Српске владе и да је од 3. октобра

подручје Београда проглашено за оперативну зону, у надлежности немачких војних органа. Дакле, немачке војне власти на Југоистоку 1941. формирају Владу генерала Недића, а 1944. године је расформирају.

На седници Кабинета Владе 3. октобра саопштена је одлука немачке Команде за Југоисток да преузима све функције управљања од Српске владе. Потом, институције Српске владе започињу евакуацију и напуштање Београда и Србије. Генерал Недић напустио је град са неколико својих најближих сарадника 6. октобра 1944. године.

Још у току заузимања Србије партизани су се сурово односили према заробљеним снагама Недићеве владе, посебно према Љотићевим добровољцима. Припадници Недићевих снага, који су заробљавани од средине септембра у Ваљеву до 20. октобра 1944. у Београду, по правилу су одмах били стрељани. Тако се поступало и с три добровољачка пука, које су Британци предали Титовим јединицама. Они су почетком јуна 1945. ликвидирани на стратишима у Кочевском рогу, у Словенији. Управо су снаге Недићеве војске представљале политички режим против кога су се комунисти борили од појаве у Југославији, што је још једна чињеница коју треба разумети у њиховом односу према њему и тада, и данас. ■

Аутор је научни саветник
Института за савремену историју